

## POJAM RACIONALNOSTI

NENAD MIŠČEVIĆ

Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 1

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Cilj članka je da prikaže i raspravi različite vidove racionalnosti. Racionalno ponašanje shvaćeno je kao ponašanje usmjereno na rješavanje problema, i razmotrene su veze između takve definicije i tradicionalnih shvaćanja racionalnosti.

I. Suvremena praktička filozofija uspješno je oživjela, na nov način i u drugačijem kontekstu, neka od temeljnih i najstarijih pitanja filozofskog razmišljanja o ljudskom djelovanju. Među tim ponovno uskrslim temama vidno mjesto zauzima tema razloga za postupanje, odnosno pitanje razložnosti.

Tema je Sokratova. Držeći da neispitan život nije vrijedan čovjeka, Sokrat obilazi ljude i postavlja pitanja o svrsi i smislu njihovih postupaka, navika i pogledâ. I uvijek se iznova čudi tome da nisu u stanju položiti računa, navesti razlog svojih postupaka.

»Položiti račun«, »obrazložiti«, grčki je to »lògon didònai«, budući da je »logos« i razlog i račun. Sokratovo pitanje je na skriven način filozofsko; ono polazi od svakodnevne predodžbe o obrazlaganju postupaka, predodžbe bliske svakom njegovom makar prosječno obrazovanom sugovorniku. Ali Sokrat, kad pita, smjera dalje, prema sve širim i temeljnijim razlozima, sve boljem obrazloženju i sve obuhvatnijem »logosu«. Tako se u antičkoj filozofiji rodila zamisao o obrazloženosti svih ljudskih čina, ideja »razložnosti«.

U suvremenoj filozofiji ta je ideja uskrsla unutar više tradicija. S jedne strane imamo nastojanja koja se orijentiraju na najniži maksimalni smisao razložnosti, na ideju uma i umnosti ljudske prakse. Ta su nastojanja kod nas u velikoj mjeri recipirana, o njima se dosta raspravlja, a i glavna su djela prevedena.

S druge strane, međutim, i to poglavito u analitičkoj tradiciji, ideja razloga, točnije »praktičkog razloga« oživjela je u nešto manje ambicioznom, ali zato mnogo obuhvatnijem vidu. Pojam razloga opet je zadio mjesto osnovne kategorije za objašnjavanje ljudskog činjenja.

Naš je cilj u ovom izlaganju da ukratko iznesemo osnovne poteze takvog zasnivanja praktičke filozofije. Koncentrirat ćemo se na bitno: što je praktički razlog i što znači da je neko postupanje razložno?

II. »Razložan« kako ga mi upotrebljavamo sinonim je sa »racionalan« u filozofskoj upotrebi izraza »racionalan«. Naime, mnogi filozofi upotrebljavaju izraz »racionalan« da bi djelatniku pripisali umnost — u većoj ili manjoj mjeri, ovisno o kontekstu, a radnji obrazloženost. Pritom se pod time može podrazumijevati samo to da je djelatnik imao neki razlog za postupak, ili se podrazumijeva da je to ujedno bio dobar ili valjan razlog.

Kako je u praktičnoj upotrebi izraz »racionalan« dobivao sve više značenje tehnički racionalnog, pa je onda na kraju zadobio konotaciju škrte proračunatosti, započeli su i neki filozofi upotrebljavati pridjev »racionalan« u tom osiromašenom značenju.

Da bismo izbjegli nesporazum i naglasili vezu racionalnosti i razloga, odlučili smo se za termin »razložnost«. On ima i tu prednost da je udomačen u jeziku, da nosi stanovitu pohvalnu konotaciju, a da ne sugerira uzlete u vrlo visoke sfere intelektualnog. Za te sfere možemo mirne duše zadržati termin »umno« i »umnost«.

Pokušat ćemo pokazati da pojam razložnosti predstavlja čvorište u kojem se isprepleće više linija analize i ocjene postupanja. Točnije, tvrdimo da se tu susreću barem tri takve linije:

- prvo, karakteriziranje radnje time da je ona učinjena s razlogom i motivirana razlogom
- drugo, karakteriziranje radnje kao koraka u odgovaranju na praktičko pitanje
- treće, analiza geneze radnje pomoću pojmova želje i vjerovanja, odnosno mnijenja.

I. Prvo, posjedovanje razloga. Već smo primijetili da je pripisivanje djelatniku razlogâ neodređeno između dviju interpretacija: katkad hoćemo reći da je on postupio u skladu s razlozima, a ne nasumce, nepromišljeno ili iz hira, ne ulazeći pri tom u ocjenu tih razloga, a katkad, kao recimo u uzrečici »Ima on svoje razloge« dajemo do znanja da su razlozi valjani. Konačno, možemo reći da je djelatnik postupio razložno i onda kad potpuno prihvaćamo njegove razloge i identificiramo se s njim.

U prvom slučaju govorit ćemo o razložnosti u minimalnom smislu.

Ako djelatnik ima razloge za svoje postupanje, to znači da je makar u načelu moguće te razloge rekonstruirati, izložiti. Tako izloženi, oni će imati oblik nekakvog zapisa rasuđivanja. Nećemo uvijek tvrditi da je djelatnik doista obavio takvo rasuđivanje — mogao je postupiti iz navike, ili bez razmišljanja ali tako da naknadno ipak ocjenjujemo njegov postupak kao razložan. No, tvrdit ćemo da postupak barem izgleda, ili da ga se može razumijeti kao rezultat procesa praktičkog rasuđivanja.

Zamisli da vršenje radnje treba promatrati kao neko ponašanje u problemskoj situaciji sigurno je bliska pretpostavka da je praktičko rasuđivanje kojim se rukovodi djelatnik neki pokušaj rješavanja problema što ga situacija postavlja pred djelatnika. Pogledajmo kako bismo mogli opisati praktično rasuđivanje u terminima rješavanja problema!

Očito je, jednostavno polazište je sljedeće: djelatnik se nalazi u nekoj situaciji S i postavio si je cilj C. Praktičko se rasuđivanje onda svodi na traženje putova koji u S vode do C. U mnogim situacijama postojat će više putova do istog cilja i djelatnik treba odabrati — ocijeniti pogodnost svakog od putova i odlučiti se za jedan od njih. Već u takvom jednostavnom prikazu možemo razabrati koji će elementi ući u opis problemske situacije. Tu je, prije svega, opis objektivnog problemskog prostora — stvarne alternative koje stoje na raspolaganju djelatniku, zatim, ako je moguće, neka realistična procjena pogodnosti putova do cilja. Potom, opis znanja i sposobnosti djelatnikovih. Konačno, i za nas najvažnije, moramo raspolagati opisom načina na koji sam djelatnik vidi problemsku situaciju, drugim riječima djelatnikovim prikazom pro-

blemskog prostora. Psihologijska istraživanja o rješavanju problema istakla su važnost tvorbe i preoblikovanja problemskog prostora: u većini intelektualnih zadaća jedan od najsigurnijih načina rješavanja problema jest nalaženje ispravne interpretacije, odnosno pogodnog prikaza problemskog prostora. Vjerojatno nešto slično važi i za praktičke zadaće.

Želimo li usložniti naš jednostavni opis, možemo primijetiti da nalaženje putova do nekog cilja C možemo obično razbiti u niz potproblema, gdje djelatnik sebi postavlja podređene ciljeve, recimo  $C_1$ ,  $C_2$  do  $C_n$ . Za dostizanje svakog od podređenih ciljeva djelatnik opet bira putove i snalazi se u prostoru alternativâ. Nadalje, možemo krenuti suprotnim putem. Umjesto da raščlanimo cilj C u podređene ciljeve, možemo se zapitati nije li postizanje C-a etapa u dostizanju nekog obuhvatnijeg cilja, odnosno nije li djelatnikov izvorni problem zapravo potproblem nekog šireg problema. Tako dolazimo do opisa problemske situacije pomoću nekog stabla, ili, alternativno, mreže problemâ i potproblemâ.

II. Time smo došli do treće linije. Praktičko rasuđivanje u traženju odgovora na postavljene (uočeni ili »izmišljeni«) problem u velikom se broju slučajeva može učiniti razumljivim ako nam je poznata djelatnikova motivacija i djelatnikovo mnijenje o situaciji u kojoj se nalazi. Ako upotrebimo izraz »Želja« kao etiketu za različite motivacijske komponente (želju u užem smislu, poriv, čak »osjećaj dužnosti«), a »vjerovanje« kao naziv za djelatnikovu perspektivu, gledište s kojeg vidi situaciju i sadržaj toga što vidi, doći ćemo do formulacije o objašnjenju postupaka željom i vjerovanjem (formulacija se prvi put sreće u Aristotela, a u suvremenoj teoriji činjenja postala je posve uobičajena).

Želimo li jednom općenitom (nažalost neodređenom i više programatskom no operativnom) izrekom formulirati središnje mjesto što ga ovako koncipirana razložnost zauzima u objašnjavanju ljudske djelatnosti, možemo pokušati to učiniti sljedećom tvrdnjom:

Praktičko je razložno.

Što smo izostavili ili gurnuli na rub u toj odredbi praktičkog?

Na rub razložnog dospjele su radnje sljedećih:

(a) Ivan je gurnuo nogom stolicu bez pravog razloga.

(b) Ivan je poželio ustati i ustao je.

Obično se za takve radnje kaže da je tu motivacijska komponenta toliko očita da je ne treba navoditi. No što je s komponentom vjerovanja? »Ivan je vjerovao da će ustavši ustati, pa je stoga ustao«. To nije očito nego pogrešno!

Isto tako loše prolaze te radnje kao zaključna karika u rješavanju problema. Koji je problem riješio Ivan ustavši? Trivijalno je možda da je riješio problem što da uradi. No takav nam odgovor mnogo ne pomaže.

Među izostavljenim ponašanjima vidno mjesto zauzimaju omaške, zatim možda tzv. prisilne radnje (za njih nije jasno da li su uopće radnje).

Zašto bi nas rubni i isključeni slučajevi trebali zanimati? Jedan odgovor možemo ponuditi preuredivši za naše potrebe zamisao koju su razvili kibernetičari. Oni kažu, naime, da sistemi, pa tako i osobe, koje se prilagođuju okolini imaju sljedeću osobinu: kad nešto čine uspješno, njihovo postupanje govori ponešto o njihovim ciljevima, mnogo o okolini,

a ništa o njihovu ustroju. Na primjer, kad dobar glasovirač svira Beethovena, onda nam njegovo sviranje najviše govori o Beethovenu, nešto malo o tome što on hoće s Beethovenom, a vrlo malo o tome kako on uspijeva svirati. Da bismo znali kako čovjek uči svirati trebamo se obratiti početniku a ne virtuozu, i analizirati greške umjesto da slušamo lijepu glazbu. Što onda, ako to vrijedi za ljudsko djelovanje u načelu i u cjelini? Uspješno, glatko, ciljnomsmjerenom ponašanje govori nam o interakciji djelatnika s okolinom — što onda ako nam o djelatniku mogu nešto reći samo neuspjeli pokušaji, ponašanja koja nisu prave radnje? Psihoanaliza uvjerljivo govori u prilog takvoj pretpostavci.

Držimo da je preporučljiva sljedeća strategija: slijediti nit pojma razložnosti i pokušati steći pregled nad domenom. Ako se pokaže da ima više pojava koje traže da se, u svrhu objašnjenja, prihvati preporuku psihoanalize, uvesti novu razinu, onu na kojoj bi omaške, lapsusi, prisilne radnje i slično igrali glavnu ulogu.

Vratimo se našoj glavnoj temi!

I. Okarakterizirali smo naš pojam osnovne ili minimalne razložnosti pomoću tri aspekta. Ponajprije, djelatnik je postupao razložno u tom najširem i osnovnom smislu, ako je imao uopće neki razlog za radnju, ako je, dakle, moguće na neki način položiti računa o njegovu postupanju, i to tako da bi se on, barem u načelu, mogao složiti s tako položenim računom. Zatim, djelatnik je postupao razložno, u istom širokom i osnovnom smislu, ako je njegov postupak (provizorno) zaključna karika u odgovaranju na praktičko pitanje, ako je, dakle, djelatnik izvršio postupak u skladu s nekim rasuđivanjem u toku kojeg je tražio odgovor na praktičko pitanje, birao među alternativama i ocjenjivao izbor (ili, ako se njegov postupak može rekonstruirati kao odgovor na praktičko pitanje). Konačno, preuzeli smo, iako s oprezom, tezu da razložno postupanje znači u tom osnovnom i najširem smislu, postupanje koje je određeno nekom kombinacijom želja i mnjenja.

Sada možemo uvesti, uže, specifičnije i zahtjevnije pojmove razložnosti.

Najjednostavniji među njima svakako je tehnička ili instrumentalna razložnost. Ona je određena time da djelatnik bira prikladne puteve do cilja, dakle, primjerena sredstva, odnosno ekonomične načine. Vidjet ćemo za koji čas kako obogatiti taj pojam tehničke razložnosti. No razmotrimo najprije je li taj pojam uži od našeg osnovnog pojma razložnosti. Osnovni pojam razložnosti govori samo o tome da imamo posla s nekim razlogom, s nekim svjesnim izborom među alternativama, odnosno s nekom kombinacijom želja i mnjenja. Primjenjujući taj osnovni pojam, ne upuštamo se u vrednovanje efikasnosti, već samo naznačujemo da je takvo vrednovanje moguće. Naprotiv, kod tehničke racionalnosti, osnovno je vrednovati učinkovitost.

Zbog toga je naš pojam osnovne razložnosti otvoren i spram drugih, netehničkih vrednovanja; točnije, kad smo radnju ocijenili kao osnovno razložnu, ostavili smo otvorenim smjer za dalje ocjenjivanje. To može izgledati samorazumljivo, no literatura o toj temi obiluje za bunama koje nastaju kad se ne vodi računa o razlici između osnovne i tehničke razložnosti. Česta je npr. sljedeća: autor prvo definira razložnost (racionalnost) kao, recimo, primjerenu izboru putova da se, s obzirom na dana vjerovanja, ostvari željeni cilj. Zatim, konstatira da je to

osnovna crta ljudskog svjesnog ponašanja, da bi onda odredio, npr. moralno ponašanje kao ponašanje koje nije prvenstveno orijentirano spram izbora putova cilju. Iz toga slijedi da je moralno ponašanje prvo, neobično, a drugo, takvo da u njemu razložnost ne igra važnu ulogu.

Da bi se izbjeglo takve nesporazume, bilo bi važno, u eventualnom daljem istraživanju potražiti neki opis osnovne razložnosti koji bi dopustio posve precizno razlikovanje od tehničke razložnosti i osigurao razlikovanja koja smo ovdje samo naznačili.

II. Napustivši razinu tehničke razložnosti, možemo se zapitati kuda dalje usmjeriti naše traženje za oznakama praktičkog razloga. Djelatnik postupa razložno ako postupa u skladu s nekim razlogom — no, uvijek se možemo zapitati je li njegov razlog dobar, valjan razlog. Često su ljudi skloni neku radnju nazvati razložnom samo ako drže da je djelatnikov razlog ujedno i dobar razlog.

Ovdje se, međutim, nalazimo na nešto skliskijem tlu. Prije svega, mnogo toga ovisi o našim stavovima i očekivanjima. Prisjetimo se šale koja se mnogo citira u tekstovima iz filozofije znanosti. Pita svećenik umirućeg lopova: Sinko, zašto si pljačkao banke? a ovaj odgovara: Pa pare su tamo, oče. Ono što je dobar razlog za lopova nije dobar za svećenika, niti iste stvari zanimaju jednog i drugog.

Budući da se s idejom valjanog razloga već nalazimo na terenu vrednovanja, neku nam nit vodilju može pružiti tradicionalno učenje o vrlinama koje se odnose na praktičko rasuđivanje. Jedna je takva vrлина razboritost. Razborit čovjek svakako posjeduje neka tehnička znanja, umije odabrati sredstva za ciljeve. No, taj odabir nije posve tehnički. Ponajprije, razborit čovjek je pronicljiv, on posjeduje zapažanje potrebno da bi se uočili važni vidovi situacije, da bi se razlučilo bitno od nebitnog. Nadalje, razboritost nije svojstvo koje se manifestira »lokalno«, u nekom pojedinačnom izboru. Razborit čovjek će znati uskladiti svoje želje, postići ravnotežu, dati prednost onim željama koje mogu biti zadovoljene bez štete po njegove ključne interese ili sposobnosti. Od toga je samo jedan korak do čovjeka koji kultivira svoje potrebe, zadovoljavajući prvenstveno one potrebe koje će pomoći razvoj novih — sve do slike čovjeka »bogatog potrebama« o kojem je maštao Marx.

Ako se vratimo na predodžbu o razlogu kao kombinaciji spoznajne i motivacijske komponente, možemo onda tu tradicionalnu predodžbu o razboritosti rastaviti na dva, međusobno povezana dijela.

Neka je naš djelatnik obavio radnju polazeći od određenih vjerovanja i s nekim ciljem u vidu.

Ponajprije, možemo se upitati kakva su njegova vjerovanja, odnosno provjeriti valjanost spoznajnog »dijela« njegova razloga za radnju.

Kao što se može naslutiti iz tradicionalne predodžbe o vrlini razboritosti, ta provjera imaće više etapa. Možemo se, naime, jednostavno pitati o čisto spoznajnim temeljima njegova vjerovanja: je li djelatnikovo vjerovanje istinito? Ima li on za nj dobre (spoznajne) razloge? Je li djelatnik do svojeg vjerovanja došao ispravnim putem? Je li ga zadržao na normalan način? U kojoj su mjeri djelatnikova vjerovanja povezana? Je li sklon svoja vjerovanja mijenjati na slučajajan i nepredvidljiv način? U novijoj spoznajnoteorijskoj literaturi ta pitanja analizirana su mnogo puta i o njima se raspravljalo detaljno, a ponekad i sa strašću i vrlo oštro. Ona, ili njihove implikacije, granaju se u različita područja, od

induktivne logike, teorije odlučivanja, preko klasične spoznajne teorije do proučavanja dinamike teorijâ i sociologije spoznaje i znanosti.

No, za praktičku filozofiju mnogo je važniji drugi smjer ili druga etapa ispitivanja djelatnikovih vjerovanja. Umjesto da pitamo za spoznajno opravdanje možemo pitati za relevantnost, i to praktičku relevantnost tih vjerovanja. Tu ćemo postavljati pitanja o djelatnikovoj osjetljivosti na probleme. Je li djelatnik uočio sve praktički značajne vidove situacije? Je li poklonio dostatno pažnje odnosima među tim vidovima, povezanosti problema? U vezi s tim aspektom treba napomenuti nekoliko stvari:

— premda se radi o dimenziji koja se izravno odnosi na djelatnost, taj tip istraživanja vrlo je slabo razvijen u okvirima praktičke filozofije. Dok spoznajna teorija radi sa snažnim logičkim instrumentima i na bogatijoj historijskoj građi, pojmovni instrumentarij potreban za navedena istraživanja gotovo da ne postoji.

— tema osjetljivosti za probleme, tema relevantnih briga javlja se u opsežnoj i raznovrsnoj popularnijoj literaturi. Često ćemo je sresti u autorâ koji kritiziraju uskoću postojećih pristupa u ekonomiji, teoriji organizacije ili teoriji planiranja. Naići ćemo na nju u različitim dokumentima tradicionalne mudrosti, u djelima suvremenih autora koji ple-diraju za »Globalni pristup« rješavanju problema, u književnosti...

Bilo kako bilo, razmatranja te vrste znadu biti ključna u ocjenjivanju toga je li neki razlog valjan razlog. To je potrebno naglasiti ne samo zbog maločas spomenutog zanemarivanja, već i zbog toga što ona uglavnom nedostaju u formaliziranim i uređenim prikazima praktičke misli.

I. Razmotrimo sada kako stvari stoje s drugom stranom, s motivacijskom komponentom razloga.

U prvi mah može se činiti da tu nemamo što ocjenjivati. Doduše, ako smo moralisti, možemo osuditi neke želje (valjda spolne), ili pohvaliti neke druge (recimo patriotizam). No, kakvog smisla ima govoriti o razložnosti želja, strasti, potrebâ? »Srce ima svoje razloge, koje razum ne poznaje«, kaže Pascal.

Možemo se bez daljnjeg složiti da je najčešće deplasirano raspravljati o tome je li opravdano nešto željeti ili nije. No, ne uvijek. Sam termin »potreba« kako se danas često upotrebljava, i to u diskursu inspiriranom marksizmom, ima značenje legitimne želje. Kad kažemo da ljudi imaju potrebu za kulturom, to ne znači toliko da konstatiramo neku činjenicu o ljudskoj prirodi, koliko da tvrdimo da su želje ljudi koji hoće uživati u kulturi opravdane, legitimne, u kontekstu u kojem se krećemo.

No, raspravu o razložnosti s obzirom na želje, potrebe i slično ne moramo shvatiti kao raspravu o razložnosti želje. Možemo preformulirati pitanje tako da se ono odnosi na radnju kao potez spram ostvarenja želje: je li u danoj situaciji bilo razložno dati oduška toj i toj želji učinivši to i to?

Možda nije ni potrebno isticati važnost te dimenzije ocjenjivanja radnji. Spomenimo samo ono što je najuočljivije: velik broj promjena u ponašanju koje karakteriziraju suvremeni svijet ticao se i tiče se promjena u ocjenjivanju postupaka s obzirom na njihovu motivaciju. Evo nekoliko maksima koje tu spadaju: Važno je da čovjek prihvati svoje vlastite želje

i nauči živjeti s njima, umjesto da ih se stidi, ili da ih potiskuje. Potisnuti i izobličeni eros pretvara se u agresiju.

II. Da bismo konkretizirali rečeno naznačimo kao ilustraciju tri vrste vrednovanja postupka s obzirom na motivaciju.

Prvi ćemo način nazvati instrumentalnim. »Ako hoćeš biti zdrav moraš pokazati više interesa za sport«. Tu je interes za sport shvaćen kao sredstvo, instrument za ostvarivanje nekog obuhvatnijeg cilja. Osoba koja hoće očuvati zdravlje i koja onda razvije ljubav prema sportu i bavi se njime postupa razložno — njezina ljubav prema sportu instrumentalno je opravdana kao sredstvo za ostvarenje želje da se bude zdrav.

Drugi bismo način mogli nazvati antropologijskim. Tu se postupak opravdava u pogledu motivacije tako da se dotični motiv uklopi u neku sliku o ljudskim motivima koju se smatra ispravnom i legitimnom. Velik dio filozofskih ocjena ljudskih činâ ima taj oblik. Tautološka verzija takvog opravdanja otprilike je ideja da nam ništa ljudsko nije strano. Slično onda i s osudama.

(Što da učinimo s ocjenama koje su vezane uz neku sliku o motivaciji koja nije toliko široka? Kad netko opravdava radnju koja manifestira grubost neke osobe, tvrdeći da je to tipična muška osobina, ili kad je netko drugi s istim obrazloženjem osuđuje, pripada li to u tip ocjenjivanja koji smo nazvali »antropologijskim«, ili se radi o instrumentalnom ocjenjivanju [grubost kao način da se bude »muško«, dakle sredstvo za cilj, u vrlo širokom i nepreciznom smislu]? Ostavljamo pitanje otvorenim, premda bi radi jednoobraznosti bilo dobro shvatiti ga antropologijski).

Treći način je rafiniraniji. Nazvat ćemo ga proceduralnim ocjenjivanjem: razlog je valjan ako je djelatnik došao do njega valjanom procedurom. Taj način sve je više na cijeni u velikim normativnim sistemima, kako u etici, tako i u pravu i politici.

Važno je napomenuti da ni jedan od ova tri tipa vrednovanja nije na povlašten, još manje na isključiv način vezan uz etiku, a niti jedan nije etici stran. Instrumentalni način vrednovanja s obzirom na motivaciju može se naći posvuda, od medicine, preko politike, do etike (klasični utilitarizam). Ako antropologijski način ograničimo samo na vrlo široke i obuhvatne slike očovjeku, onda ćemo se možda morati pomiriti s velikom blizinom etici, ali ako dopustimo predložena uža ocjenjivanja, opet ćemo ih naći u vrlo različitim područjima.

I. Ako je točna pretpostavka da su ljudi doista bića »obdarena logosom« čije je ponašanje takvo da su barem u načelu za mnoge svoje postupke u stanju položiti račun, onda je analiza razložnosti važan posao u cjelini izgradnje filozofijske antropologije.

No, analiza razložnog djelovanja i raspravljanje o naravi obrazlaganja radnjâ pružaju i dodatnu pogodnost u okviru praktičke filozofije. Naime, pojam praktičkog razloga ili razloga za postupanje može naći prikladnu primjenu kao spona između misaonih i diskurzivnih orijentiranih na spoznaju, mnjenje i istinu, s jedne strane, i onih koje su prvenstveno usmjerene na upućivanje na akciju, s druge strane.

U nastojanju da nađu odgovor na pitanje što su to norme — društvene, moralne, tehničke — mnogi suvremeni autori posegnuli su za pojmom praktičkog razloga. Obična zapovijed svakako je razlog za akciju u mnogim okolnostima, no za razumijevanje normi pojam razloga još

je mnogo pogodniji. Norme su složene i raznovrsne, sustavne i hijerarhizirane — sve to zahtijeva dobar pojmovni aparat da bi ih se analiziralo, i pojam praktičkog razloga tu se upravo nameće. Norme možemo onda opisati kao globalni, sustavni skup razlogâ za neko postupanje, a lako je vidjeti da ono što smo rekli za razloge, uz neznatne izmjene, važi i za norme.

No, povezivanje spoznajnog i praktičkog u pojmu razloga vodi i korak dalje. U jednom ranijem spisu pokušao sam analizirati pojam ideologije — u smislu »vladajućih idejâ«, polazeći od pojma praktičkog razloga. Naime, pojam praktičkog razloga sadrži sliku vjerovanja, spoznajnog stanja i njegovog predmeta kao uključenog u praktički stav. No, upravo je to sprega koja karakterizira velike ideološke tvorbe — veza između teorijske reprezentacije i praktičke funkcionalnosti.

Ukratko, čini se da pojam praktičkog razloga igra srednju ulogu u razumijevanju najrazličitijih oblika praktične misli.

#### Literatura:

- J. Raz: *Practical Reasoning*, Oxford, 1978.  
H. N. Castaneda: *Thinking and Doing*, Dordrecht, 1975.  
D. Richards: *A Theory of Reasons for Action*, Oxford, 1971.

#### Nenad Mišćević: THE IDEA OF RATIONALITY

#### Summary

The aim of the article is to present and discuss various strains of the topic of rationality. Rational behaviour is seen as problem-solving behaviour, or, at least as behaviour routinely accepted as solution to some previous problems.